

Holle fantasterij en defaitistische sprookjes. Kapitein A.J. Maas (1883-1939) in het publieke debat over nationale ontwapening

Wouter Linmans

Op donderdag 22 april 1915, even na vijf uur in de middag, zagen Franse en Canadese troepen ten noorden van de stad Ieper hoe een groengele nevel opsteeg uit de Duitse loopgraven. Duitse troepen hadden maar liefst 5.730 gascilinders geopend en lieten in totaal 168 ton chloorgas ontsnappen in de hoop daarmee de vastgelopen stellingenoorlog te doorbreken.¹ Een zwakke noordelijke wind dreef de giftige dampen naar de geallieerde linies en omhulde de gehele frontbreedte tussen Bikschote en Poelkapelle. De troepen in de Franse loopgraven werden door de gasaanval overrompeld en trokken zich in paniek terug, zodat in de voorste linies een gat ontstond over een breedte van zo'n zes kilometer.² Aanvallende Duitse soldaten boekten ongeveer 200 meter terreinwinst en maakten enkele honderden krijgsgevangenen.³ Langemark en de Pilkem-heuvelrug werden ingenomen en de positie van de Canadese troepen ten noordoosten van Ieper was vrijwel onhoudbaar geworden. De aanval werd niet volledig uitgebuit: ook het Duitse leger was dusdanig verrast door het succes van de aanval dat er geen reservetroepen beschikbaar waren om door te stoten naar Ieper.⁴

De gasaanval bij Ieper van 22 april 1915 zou de enige succesvolle gasaanval van de Eerste Wereldoorlog blijken. Provisorische beschermingsmaatregelen zoals met water of urine natgemaakte doeken of sokken deden dienst als prototypen van latere gasmaskers en zorgden

¹ H. Roozenbeek en J. van Woensel, *De geest in de fles. De omgang van de Nederlandse defensieorganisatie met chemische strijdmiddelen 1915-1997* (Amsterdam 2010) 17.

² L.F. Haber, *The Poisonous Cloud. Chemical Warfare in the First World War* (Oxford 1986) 30-34.

³ Het exacte aantal doden en gewonden is niet meer te achterhalen, zo'n vierduizend gewonden waaronder iets meer dan duizend doden zijn de meest waarschijnlijke aantallen slachtoffers N.J. McCamley, *The Secret History of Chemical Warfare* (Barnsley 2006) 15-17; E.R.J. Wils, 'Mosterdgas: koning van de oorlogsgassen. De gasoorlog aan het Westelijk Front', in: H. van der Linden, J.H.J. Andriessen, L. Dorrestein & P. Pierik (red.), *De Grote Oorlog - kroniek 1914-1918. Essays over de Eerste Wereldoorlog*, deel 10 (Soesterberg 2006) 59-96, aldaar 61.

⁴ E.R.J. Wils, 'Mosterdgas: koning van de oorlogsgassen', 61.

ervoor dat de Canadese troepen bij Sint-Juliaan in staat waren een tweede Duitse gasaanval op 24 april 1915 zonder grote verliezen te doorstaan. De voortdurende ontwikkelingen van nieuwe aanvalsgassen en doeltreffende beschermingsmiddelen hielden gelijke tred, zodat het gifgas vooral een grote psychologische impact had.⁵ Meer nog dan andere technologische ontwikkelingen sprak het gifgas tot de verbeelding. Het angstbeeld van een gruwelijke verstikkingsdood in de loopgraven greep niet alleen frontsoldaten naar de keel, maar deed ook burgers ver van het front gruwen.

In de loop der jaren hebben Nederlandse historici zeer uiteenlopende aspecten uit de geschiedenis van de chemische oorlogvoering belicht. De 32-delige kroniek *De Grote Oorlog* bevat diverse bijdragen hierover, van onder meer chemicus Eric Wils.⁶ In diezelfde reeks leverden luitenant-kolonel b.d. J.H. Buitenhuis en Wim Klinkert bijdragen over respectievelijk een grote Duitse gasaanval op Fort Souville in juni 1916 en chemie in de militaire dienst in Nederland.⁷ In 2010 verscheen voorts de uitvoerige studie *De geest in de fles* over de vraag om welke redenen het Nederlandse Ministerie van Defensie betrokken was bij de ontwikkeling, voorbereiding en proefnemingen op het gebied van chemische oorlogvoering tussen 1915-1997.⁸ Onderzoek naar het publieke debat over chemische oorlogvoering is

⁵ De uiteindelijke aantallen dodelijke slachtoffers van gifgas waren relatief klein, hoewel aan Franse zijde meer soldaten door gasaanvallen omkwamen dan aan Duitse of Britse zijde als gevolg van inferieure gasmaskers. Zie: L. Schmit, 'Nederland en de gifgasoorlog in de Eerste Wereldoorlog', in: *Armamentaria* 36 (2001) 117-134, aldaar 118.

⁶ Zie onder andere: E.R.J. Wils., 'Fritz Faber: een chemicus als krijger', in: J.H.J. Andriessen, L. Dorrestein & P. Pierik (red.), *De Grote Oorlog - kroniek 1914-1918. Essays over de Eerste Wereldoorlog*, deel 14 (Soesterberg 2007) 133-174; E.R.J. Wils., 'Het chemische wapen in het Britse leger. 'Oh! What a lovely gas war'', in: Ibidem, deel 17 (Soesterberg 2008) 37-82.

⁷ J.H. Buitenhuis., 'Artillerie en gas'. De artillerie-inzet tijdens de gevechten tussen april en december 1916 en de grote gasaanval van de Duitsers op fort Souville in juni 1916', in: J.H.J. Andriessen, L. Dorrestein & P. Pierik (red.), *De Grote Oorlog - kroniek 1914-1918. Essays over de Eerste Wereldoorlog*, deel 1 (Soesterberg 2002) 58-83; W. Klinkert, 'Het is een ingenieursoorlog'. Chemie in militaire dienst in Nederland 1914-1915', in Ibidem, deel 14 (Soesterberg 2007) 250-290.

⁸ H. Roozenbeek en J. van Woensel, *De geest in de fles. De omgang van de Nederlandse defensieorganisatie met chemische strijdmiddelen 1915-1997* (Amsterdam 2010).

verricht door historicus Norbert-Jan Nuij⁹ en geschiedenisstudenten Chris Ampt (Leiden)¹⁰ en Wiecher de Vreeze (Rotterdam)¹¹ die ieder een afstudeerscriptie aan het Nederlandse gifgasverleden wijdde.

In het vorig jaar verschenen *De oorlog van anderen* liet Conny Kristel zien hoe Nederlanders tijdens de Eerste Wereldoorlog vol fascinatie, verwondering, ontzag en verontrusting het nieuws over de ontwikkelingen aan de fronten volgden. Dat Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal bleef, betekent niet dat de oorlog aan de Nederlandse bevolking voorbijging. Vooral de oorlog in de lucht en de oorlog op zee maakten veel indruk. Zeppelins, vliegtuigen en duikboten waren de strijdmiddelen die bij uitstek ook Nederlandse burgers in gevaar brachten. Zo stierven honderden Nederlanders op zee als gevolg van torpedoaanvallen door Duitse onderzeeërs. Kristel concludeert dat wat in de nazomer van 1914 was begonnen als ‘een oorlog van anderen’, ook het neutrale Nederland niet ongemoeid heeft gelaten.

Vanuit die optiek is het interessant om te bezien welke indruk de chemische oorlogvoering in Nederland heeft achtergelaten. Deze bijdrage richt zich op het publieke debat over ontwapening dat gedurende de jaren twintig en dertig in Nederland werd gevoerd in dagbladen, tijdschriften, losse brochures en in openbare discussiebijeenkomsten. In het kader van het thema van dit nummer van *Leidschrift* richt deze bijdrage zich specifiek op de rol die de beroepsmilitair A.J. Maas in deze maatschappelijke discussie speelde. Maas zou in de jaren twintig en dertig uitgroeien tot een van de belangrijkste woordvoerders op het gebied van de luchtoorlog, weerbaarheid en landsverdediging. Hoe en met welke boodschap mengde hij zich in het publieke debat? Wat deed Maas om zijn standpunten gehoord

⁹ N.P.M. Nuij, ‘Nederland en de dreiging van chemische oorlogvoering 1918-1939. Debatten en emoties over de “Dauw des doods” tijdens het interbellum’: www.wereldoorlog1418.nl/gasoorlog/dauw-des-doods, geraadpleegd 29 november 2016; N.P.M. Nuij, ‘Schrikbeeld gehuld in nevelen. Nederlandse defensie en chemische oorlogvoering, 1918-1939’, *Militaire Spectator* 170 (2001) 532-542.

¹⁰ C. Ampt, ‘Gifgas: wreder dan kogel, granaat of bajonet? Het Nederlands publieke debat over chemische wapens: 1915-1940’ (Ongepubliceerde Masterscriptie Geschiedenis, Leiden 2012).

¹¹ W. de Vreeze, ‘Gas: de positie die Nederland innam in het internationale debat over chemische oorlogvoering tussen de beide Wereldoorlogen’ (Ongepubliceerde Masterscriptie Geschiedenis EUR, Rotterdam 2010).

te laten worden? Hoe vrij kon hij als beroepsmilitair zijn mening geven? Wie waren zijn tegenstanders? En hoe luiden de reacties?

Oorlogsvisioenen

Tijdens de oorlogsjaren speelden gifgas en gasmaskers een betrekkelijk kleine rol in de Nederlandse dagbladpers, zodat de indruk ontstaat dat de introductie van het gifgas op de Nederlandse bevolking weinig indruk heeft gemaakt. Pas na de oorlog, toen langzaamaan een publiek debat op gang kwam over de plaats van Nederland in de wereld en de mogelijkheid van een nieuwe wereldoorlog, werd duidelijk hoezeer de chemische oorlogvoering ook in Nederland een diepe indruk had achtergelaten. In openbare en besloten bijeenkomsten, middels krantenberichten en ingezonden brieven en een keur aan brochures wisselden burgers, politici en militairen van gedachten over de vraag of een zinvolle landsverdediging in een toekomstige oorlog nog wel mogelijk zou zijn. Tegenstanders van deze gedachte verenigden zich onder de leuze dat Nederland eenzijdig moest ontwapenen, in de overtuiging dat de Nederlandse bevolking zich in een toekomstige oorlog niet meer zinvol kon verdedigen en geheel weerloos zou zijn. Bovendien zou een ontwapend Nederland geen bedreiging vormen en zouden potentiële tegenstanders geen reden hebben het land in een conflict te betrekken.

In die steeds hoger oplopende discussie bedienden voorstanders van nationale ontwapening zich van apocalyptische oorlogsvisioenen, waarin twee iconen van de moderne oorlog onlosmakelijk met elkaar verbonden raakten: het gifgas en het vliegtuig.¹² De transformatie van vliegtuig naar bommenwerper had de barrière tussen het leger en de burgerbevolking weggenomen. De ervaring van de Eerste Wereldoorlog had geleerd dat ook de burgerbevolking als gevolg van luchtbombardementen rechtstreeks betrokken zou kunnen worden in de waanzin van een toekomstige oorlog. Meer nog: steeds sterker werd de gedachte dat zij het doelwit zou vormen van grote luchtvloten die het land middels terreurbombardementen tot een snelle overgave zouden dwingen. Het gifgas werd in die apocalyptische

¹² Ik schreef eerder in de *Militaire Spectator* over de rol van de luchtoorlog als onderdeel van dit publiek debat: W.F.J. Linmans, 'Grootbedrijf van menschenlaching. Nederlandse dagbladen over de luchtoorlog, 1914-1940', in: *Militaire Spectator* 184:2 (2015) 71-82.

toekomstbeelden een bepalend element, deels vanwege haar afschrikwekkende aard, maar ook vanuit het idee dat juist gifgas grote aantallen burgerslachtoffers zou kunnen veroorzaken. ‘Eenige gasgolven, een bombardement met gasgranaten.... en de aanvaller kan afwachten tot dit zijn werking gedaan heeft. (...) Wat niet vernietigd kan worden, wordt ontvolkt’, schreef de verontruste Amsterdamse predikant en filosoof Johannes Bierens de Haan in de zomer van 1924 in het *Algemeen Handelsblad*.¹³

Afb. 1: Antimilitarist en politiek tekenaar Albert Hahn gaf in april 1918 de moderne oorlog weer op de omslag van *De Notenkraaker*, het satirische bijblad van sociaaldemocratisch dagblad *Het Volk*. Op de voorgrond is duidelijk een prikkeldraadversperring zichtbaar. Blikvangers zijn de twee Duitse soldaten met hun spookachtige gasmaskers.

Bron: A. Hahn, ‘Ecce Homo’, *De Notenkraaker*, 13 april 1918, omslag. Ondergebracht in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).

¹³ J.D. Bierens de Haan jr. in *Algemeen Handelsblad*, 7 juli 1924, 1.

De discussie over luchtbombardementen en chemische oorlogvoering was in 1925 uitgemond in een ‘verschrikingscampagne’ die was bedoeld om het Nederlandse volk murw en vatbaar te maken voor het denkbeeld van eenzijdige ontwapening, schreef A.J. Maas in een brochure waarin hij zich verzette tegen de ontwapeningspropaganda.¹⁴ Abraham Johannes Maas werd geboren op 11 november 1883 in het Zeeuwse Vrouwenpolder. Op achttienjarige leeftijd begon hij zijn militaire carrière als leerling aan de cadettenschool in Alkmaar, een soort militaire middelbare school. Twee jaar later meldde hij zich als cadet bij de Koninklijke Militaire Academie in Breda, waar hij werd opgeleid als artillerist. Vanaf het moment dat het Nederlandse leger in augustus 1914 werd gemobiliseerd, maakte Maas – ervaren in vesting- en pantserfortartillerie – naam als een van de bedenkers en organisatoren van de luchtverdediging. Na de Eerste Wereldoorlog zou hij zich verder ontwikkelen als een van de belangrijkste denkers op het gebied van luchtdoelartillerie.¹⁵

“Den monsterachtigen dood der langzame verworping”

Het debat over ontwapening nam een hoge vlucht in het voorjaar van 1924 toen David van Embden, voorman van de progressief-liberale Vrijzinnig Democratische Bond (VDB), tijdens de algemene beschouwingen in de Eerste Kamer een uitvoerig pleidooi hield voor nationale ontwapening. Van Embden was van mening dat de snelle ontwikkelingen in de ‘vernietigingstechniek’, waarbij hij op de eerste plaats aan de chemische oorlogvoering dacht, betekenden dat een adequate landsverdediging onmogelijk was geworden.¹⁶ Hij pleitte daarom vanaf 1923 voor een sterke vermindering van de oorlogsuitgaven en groeide uit tot de belangrijkste vertegenwoordiger van het standpunt van eenzijdige nationale ontwapening.

Van Embden deed er alles aan om de indruk te wekken dat zijn betoog niet was gebaseerd op meningen of doelbewuste overdrijvingen, maar op vaststaande feiten en onweerlegbare ervaringen. Om die reden is een beroep op de autoriteit van een veelvoud aan deskundigen uit binnen-

¹⁴ A.J. Maas, *Nationale ontwapening in strijd met nationaal belang en internationaal plicht: eene neerlegging van de propaganda voor nationale weerloosheid* (Den Haag 1925) 22.

¹⁵ W. Klinkert, R.U.M.M. Otten, J.F. Plasmans, *75 jaar Luchtdoelartillerie 1917-1992* (Den Haag 1992) 29.

¹⁶ D. van Embden, *Nationale ontwapening of volksverdelging* (Rotterdam 1924) 13.

en buitenland keer op keer de belangrijkste component van zijn betoog. Zo beriep Van Embden zich in zijn toespraak in de Eerste Kamer in april 1924 onder meer op een uitspraak van generaal Amos Alfred Fries, het hoofd van het departement chemische krijgsvoring in de Verenigde Staten:

Tegen gas is geen ontsnapping mogelijk. Geen loopgraaf is diep genoeg, geen onderaardsch verblijf, tenzij hermetisch afgesloten, is er veilig tegen. Het is het eenige wapen, dat even doeltreffend is tijdens mist of de diepe duisternis van een maanloozen nacht als in den meest schitterenden zonneschijn.¹⁷

De haast poëtische waarschuwing van Fries sprak tot de verbeelding, maar maakte nog weinig duidelijk over de werkelijke effecten van een gasaanval. Helaas was het voorstellingsvermogen van de Nederlander niet al te levendig, verzuchtte Van Embden. Om die reden stond hij zelf nog eens uitgebreid stil bij de ‘folterdood’ die burgers en militairen zouden sterven als gevolg van gifgassen. Van Embden noemde gassen die longoedeem veroorzaakten, zodat de longen volliepen met vocht. Als het slachtoffer geluk had zou hij of zij binnen korte tijd ‘slechts den verdrinkingsdood’ sterven. In alle andere gevallen zou hij

reddeloos een langzame verworping [ondergaan], die dagenlang, dagenlang duurt; in radelooze benauwdheid, bij vol bewustzijn, worstelend om lucht, die niet kan toetreden, [zo] sterven de getroffen en een afgrijselijken marteldood.¹⁸

Van Embden haastte zich te verontschuldigen voor deze verschrikkelijke details, maar hij zag geen andere keuze: als zijn collega volksvertegenwoordigers wilden weten ‘tot welk lot zij ’s lands kinderen veroordeelen gaan’ (in het geval dat zij niet tot nationale ontwapening zouden besluiten), dan moest hij wel over dergelijke gruwelijkheden spreken.¹⁹ Op die manier wist hij behendig de indruk te wekken dat hij slechts de boodschapper van de vreselijke, onweerlegbare feiten was.

Als de feiten op dat moment al zo vreselijk waren, zo redeneerde Van Embden, dan moest de toekomst onvoorstelbaar en ongrijpbaar zijn. De talrijke uitspraken van deskundigen op wie Van Embden zijn betoog

¹⁷ Citaat ontleend aan: Van Embden, *Nationale ontwapening of volksverdelging*, 15.

¹⁸ Ibidem, 18.

¹⁹ Ibidem, 18.

baseerde, openden de weg naar fantasierijke overdrijvingen en hyperbolen. Individueel lijden maakte plaats voor een grootschalige ontvolking waaraan geen ontsnappen mogelijk zou zijn:

Het zal waarschijnlijk worden één groot veld van foltering. Luchtvaart, met stikgassen vereenigd, zal ons allen, ook onze vrouwen, onze kinderen, komen bezoeken met den monsterachtigen dood der langzame verworping. En terwijl zij worden doodgemarteld, zullen degenen, die nog ontsnapt zijn, het machteloos moeten aanzien, in ondragelijke zielesmart.²⁰

“Eene weerlegging van de propaganda voor nationale weerloosheid”

De toekomstvoorspellingen van Van Embden werden voor kapitein Maas reden om diens zogenaamd zakelijke en feitelijke overwegingen aan een kritische beschouwing te onderwerpen. Het resultaat was een ruim negentig pagina's tellende studie die in oktober 1924 in brochurevorm verscheen. De uitvoerige studie vormde de basis voor het betoog van de voormalig opperbevelhebber van de land- en zeemacht Cornelis Jacobus Snijders, die op 30 september 1924 tijdens een grote openbare debatavond in de Haagse Dierentuin met Van Embden in discussie was gegaan over ontwapening en chemische oorlogvoering. Net als Maas was de 72-jarige Snijders een fel tegenstander van eenzijdige nationale ontwapening. De argumenten van Maas kwamen Snijders op 30 september goed van pas. Het zou oorspronkelijk niet de bedoeling zijn geweest de studie van Maas te publiceren, maar op aanraden van Snijders zou hij na afloop van het Dierentuindebat toch tot publicatie zijn overgegaan. Zo gebeurde het dat vrijwel gelijktijdig drie belangrijke brochures het licht zagen: een gepubliceerde versie van de rede van Van Embden in de Eerste Kamer, de toespraak die Snijders in de Haagse Dierentuin hield en – bij de Haagse drukkerij W.P. van Stockum, in een oplage van maar liefst 50.000 exemplaren²¹ – de studie van Maas.

Maas' brochure verscheen onder de veelzeggende ondertitel 'eene weerlegging van de propaganda voor nationale weerloosheid'. De auteur zag

²⁰ Van Embden, *Nationale ontwapening of volksverdelging*, 26.

²¹ Nuij, 'Nederland en de dreiging van chemische oorlogvoering,' geraadpleegd 29 november 2016.

de weerloosheidspropaganda van Van Embden als ‘een groot nationaal gevaar’. De stelselmatig overdreven oorlogsverschrikkingen ondermijnden het moreel en het zelfvertrouwen van zowel weermacht als bevolking. Voor Maas waren morele en fysieke weerbaarheid vereisten voor het behoud van een sterke positie van Nederland in de wereld. Van Embden mocht dan van mening zijn dat de Nederlandse bevolking een niet al te levendig voorstellingsvermogen bezat, maar zijn eigen fantasie ontnam hem de kritische, nuchtere blik op de feiten die nodig was om een gegronde verwachting over de toekomst te kunnen uitspreken, betoogde Maas. ‘Hier is de overdrijving opgevoerd tot voor ieder denkend wezen tastbare, holle fantasterij’.²²

In zijn brochure weerlegde Maas de uitspraken en argumenten van Van Embden op systematische wijze. Van Embden stelde de werkelijkheid wel zeer eenzijdig voor: uitspraken van deskundigen werden uit hun verband gerukt, en op zo’n manier gearrangeerd dat zij het vooropgezette doel van Van Embden leken te ondersteunen, concludeerde Maas. Uitlatingen van deskundigen die Van Embden ongelijk bewezen, werden verzwegen.²³ Methodisch besprak Maas de door Van Embden aangehaalde deskundigen, nu in hun oorspronkelijke context zodat duidelijk werd hoe de losgezongen citaten een heel andere indruk gaven dan oorspronkelijk het geval was. Meest frappant is nog wel de uitspraak die Van Embden had ontleend aan niemand minder dan Maas zelf. In een artikel in de *Nieuwe Rotterdamse Courant* van 8 maart 1924 erkende Maas dat in een toekomstige oorlog de vijand zijn luchtmacht in de eerste plaats zal richten tegen de hartaders van de landsverdediging, tegen politieke en industriële centra, havens, en knooppunten van verkeer – dus niet op de eerste plaats tegen ‘marine- of legerobjecten’. In die uitspraak vond Van Embden precies wat hij nodig had om de urgentie van zijn standpunt te onderstrepen: burgerlevens stonden op het spel. In werkelijkheid had Maas zich juist zeer positief uitgesproken over de mogelijkheid van een adequate luchtverdediging van Nederland.²⁴ Dit voorbeeld maakt als geen ander duidelijk hoe Van Embden uitspraken loszong van hun context om zijn standpunt te kunnen onderbouwen met ‘feitelijkheden’ en ervaringen van deskundigen.

²² A.J. Maas, *Nationale ontnapening? De lucht- en gasoorlog en Prof.Dr. D. van Embden. Eene weerlegging van de propaganda voor nationale weerloosheid* (Den Haag 1924) 7.

²³ Maas, *Nationale ontnapening?*, 13, 17.

²⁴ Ibidem, 18.

Afb. 2: Het Dierentuindebat in 1924 werd een groot mediaevenement. Piet van der Hem maakte voor de *Haagsche Post* een prent waarin hij Snijders (op de voorgrond, met militaire pet en sabel) en Van Embden weergaf als twee bekvechtende papegaaien. De prent droeg het onderschrift: 'Al, staecht het twisten en het kyven / De wyze Uil gheeft U dees raedt; / Hoe fel de stem ghy op moght dryven / 't Braght aen de waereldt nimmer baet' (Jacob Cats). Bron: P. van der Hem, 'Snijders contra Van Embden in den Dierentuyn', *Haagsche Post*, 27 september 1924, 1507.

Er was geen ander gebied van oorlogvoering en landsverdediging waarop zoveel onjuiste en mateloos overdreven voorstellingen bestonden als de luchtoorlog en het bombarderen van steden, constateerde Maas. Aanvalsmiddelen werden als onbeperkt en onweerstaanbaar voorgesteld, terwijl een verdediging daartegen bij voorbaat onmogelijk werd geacht.²⁵ Op dit punt betrad Van Embden het terrein waarop Maas als luchtdoelartillerist gespecialiseerd was. Maas was als militaire deskundige juist overtuigd van de gedachte dat landsverdediging en bescherming tegen chemische wapens heel goed mogelijk waren. Op de eerste plaats kende het gebruik van chemische strijdmiddelen in een oorlog zowel technische als tactische problemen. Oorlogsgassen waren afhankelijk van de weersomstandigheden en het terrein, en ze brachten logistieke problemen met zich mee.

Belangrijker nog waren de beschermingsmaatregelen die bekend waren. De bescherming tegen de oorlogschemicaliën, individueel door gasmaskers en geprepareerde kleding, collectief door schuilplaatsen, neutralisering enz., kan afdoende worden verzekerd.²⁶ Een zorgvuldige en doelmatige voorbereiding zou de burgerbevolking volgens Maas voor een groot deel, of zelfs volledig, kunnen beschermen tegen een gasoorlog. Een tijdige alarmering was hiervoor een van de hoofdvoorwaarden. Luchtwachtposten en alarmdiensten in grote steden zouden daarom van belang zijn. Dat zou de burgerbevolking in de stad vijftien à dertig minuten gunnen die nodig waren om gasdichte schuilplaatsen en kelders op te zoeken of gasmaskers en geprepareerde kleding aan te trekken. Adequate luchtverdediging zou moeten bestaan uit een samenspel van actieve en passieve verdedigingsmiddelen: van afweergeschut en eigen jachtvliegtuigen (om de vijandelijke bommenwerpers te onderscheppen), tot zoeklichten, alarmdiensten en schuilplaatsen. Bovendien mochten adequate inlichtingendiensten en een daadkrachtige leiding niet ontbreken.

Maas en Snijders waren beiden van mening dat gifgas niet 'wreedardiger' was dan andere wapens zoals artillerie, mitrailleurs of 'blanke wapenen'. De oorlog was altijd wreed, gruwelijk en onmenselijk geweest, zo verklaarde Snijders in september 1924. Om zich dat te realiseren hoefde men zich maar in te denken 'wat het beteekent, door een geweer- of mitrailleurkogel blind geschoten of deerlijk verwond of door gloeiende

²⁵ Maas, *Nationale ontwapening?*, 36.

²⁶ Ibidem, 51-53.

granaatscherven verscheurd te worden'.²⁷ In de ogen van Maas en Snijders was de uitwerking van gifgassen veel minder afschrikwekkend dan de verwoestende kracht van mitrailleurs of kanonnen. De gasaanval bij Ieper in april 1915 was zo succesvol geweest om de simpele reden dat de Franse troepen totaal niet op de aanval waren voorbereid. Niet de praktijk, maar de onwetendheid van de Nederlandse bevolking zorgde voor angst voor het gaswapen. Noodlottig is het gas slechts voor die partij die verzuimt zich op een gasaanval voor te bereiden, stelde Snijders.²⁸

Het betoog van Maas is door zijn zakelijke verteltrant en heldere argumentatie overtuigend, maar niet bepaald meeslepend. De uitvoerige wijze waarop Maas de vele deskundigen en argumenten behandelt, vormt zowel zijn kracht als zijn zwakte. Toen Maas in mei 1925 een nieuwe brochure publiceerde, schreef een recensent van het *Algemeen Handelsblad* dat ook deze brochure vanwege zijn omvang een zekere toewijding van de lezer zou vragen. Dat was ook de strekking van een recensie in *De Groene Amsterdammer*. De brochure zou 'een beetje te uitvoerig, te technisch en te zwaar op de hand' zijn om de gemiddelde kiezer tot lezen te verlokken.²⁹

Desalniettemin reageerden recensenten van het *Algemeen Handelsblad* en *Het Vaderland* zeer positief op het betoog van Maas met zijn overtuigende weerlegging en zakelijke, deskundige argumenten. Er bestond een gevaar dat politici zich zouden laten meeslepen door fantasievolle toekomstverwachtingen en hun standpunt bevestigd zouden zien in voorbarige conclusies en eenzijdige beschouwingen, schreef een recensent van *Het Vaderland*. Dat Van Embden niet aan dat gevaar had kunnen ontkomen, bleek uit iedere bladzijde van de brochure van Maas, die zijn 'helder oordeel, eruditie en bekwaamheid in deze materie' onder andere in zijn lezingen en zijn publicaties in militaire vaktijdschriften al had bewezen.³⁰ Ook de recensent van het *Algemeen Handelsblad* schreef dat nu duidelijk was wie de echte deskundige op dit gebied was.³¹ Met zijn brochure had Maas zijn tegenstander 'van regel tot regel ontwapend'.³² Hij

²⁷ Snijders, *De ontnipenings- en neerloosheidspropaganda van Prof.Dr. D. van Embden*. Rede voorbereid door den gep. Generaal G.J. Snijders, voor het openbaar debat van 30 september 1924, alsmede de door hem niet-uitgesproken repliek (Den Haag 1924) 9.

²⁸ Snijders, *De ontnipenings- en neerloosheidspropaganda van Prof.Dr. D. van Embden*, 18.

²⁹ *De Groene Amsterdammer*, 20 juni 1925, 3.

³⁰ *Het Vaderland*, 27 oktober 1924, 1.

³¹ *Algemeen Handelsblad*, 22 oktober 1924, p2.

³² *Algemeen Handelsblad*, 29 januari 1925, 1.

zou er in zijn geslaagd de 'defaitistische sprookjes over de gifgassen' te ontmaskeren als 'fantastische leekepraatjes'.³³ Ook Minister van Oorlog J.J.C van Dijk was overtuigd van het betoog van Maas. Toen hij op 22 december 1924 in de Tweede Kamer achter de kathedraal plaatsnam, verklaarde hij dat de campagne van Van Embden alle grond miste. Maas en Snijders hadden volgens Van Dijk overtuigend aangetoond aan welke 'matelooze overdrijving' Van Embden en andere ontwapenaars zich hadden schuldig gemaakt.³⁴

Euwenoude vechtradities en beroepsijdelheid

De Telegraaf reageerde kritischer op de brochure van Maas. Realiseerde de auteur zich wel welke praktische problemen bunkers en schuilkelders met zich meedroegen, vroeg de recensent zich af. Daarbij dacht hij aan problemen rond de voedselvoorziening bij langdurig isolement en zaken als luchtverversing en het gasdicht maken van grote gebouwen en schuilkelders. En zou de waarschuwingstijd van vijftien à dertig minuten mindervaliden wel genoeg tijd bieden zich naar een schuilplaats te begeven? Dacht de heer Maas bij het chemisch reinigen van vergiftigde stadsdelen niet te veel aan een glazenwasserij in vredetijd, vroeg de recensent schertsend.³⁵

De kritische recensie in *De Telegraaf* werd door Van Embden behendig bewerkt tot een nieuwe brochure die eind januari 1925 uit naam van de Vrijzinnig Democratische Bond werd gepubliceerd.³⁶ Daarin verdedigt Van Embden zich met het feit dat hij al zijn argumenten aan een gifgasrapport van de Volkenbond zou hebben ontleend. Tegelijkertijd verweet hij Maas dat hij predikte voor eigen parochie. 'Euwenoude vechtradities naast beroepsijdelheid en beroepsbelang' zouden volgens Van Embden de voorlichting van Maas en de zijnen onzuiver maken.³⁷

Eind februari herhaalde Van Embden tijdens de algemene beschouwingen dit ad hominem-argument over de vermeende verborgen

³³ *Algemeen Handelsblad* 28 mei 1925, 1.

³⁴ Handelingen Tweede Kamer, 22 december 1924, 1316-1317.

³⁵ *De Telegraaf*, 30 oktober 1924, 5.

³⁶ *De Telegraaf*, 23 januari 1925, 5.

³⁷ Vrijzinnig-Democratische Bond, *Tekst van het gifgasrapport van den Volkenbond met een antwoord van Prof.Dr. D. van Embden, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal, op de brochure van kapitein Maas en andere bestrijding* (Amsterdam 1925) 27.

motieven van militaire woordvoerders. Militairen als Maas en Sniijders zouden zeker ‘hecatomben van onschuldige menschen ten offer willen brengen’ voor het behoud van hun militaire eer, en om ‘hun lang voorbereid oorlogswerktuig ook eens in werking te zien’, verklaarde Van Embden.³⁸ Een medewerker van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* reageerde kritisch op deze uitspraak van de VDB-politicus. De overdrijving van Van Embden lag er, wat de NRC betrof, ‘nogal heel dik op’.³⁹

De reactie van Maas zelf volgde in februari. In het *Algemeen Handelsblad* reageerde hij op de recent verschenen brochure van de VDB. Tegen uitspraken dat er geen grenzen denkbaar zouden zijn voor de macht en doeltreffendheid van het gaswapen, herhaalde Maas de verschillende praktische grenzen waaraan het gaswapen gebonden was, zoals belemmeringen in de productie van de gassen enerzijds en een beperkende invloed van wind en terrein anderzijds. Het gifgasrapport van de Volkenbond citeerde enkele chemici die verklaarden dat chemische fabrieken ‘uiterst gemakkelijk in bijna één nacht tijds in bereidingsplaatsen van oorlogsgassen kunnen omgezet worden’ en dat ‘een oorlogsgas overal in het geheim kan bestudeerd en in elke chemische werkplaats in groote hoeveelheden kan bereid worden’. Daartegenin bracht Maas de ervaring van de Duitse chemicus Fritz Haber die verantwoordelijk was voor de gasaanval bij Ieper in april 1915 en getuige was geweest van de moeizame, maandenlange voorbereiding van deze aanval. Namen als die van Haber en andere gezaghebbende chemici, hoogleraren en militaire bevelhebbers ontbraken in het rapport van Van Embden; enkel onbekende chemici werden geciteerd. In dat licht werd volgens Maas de eenzijdige propagandistische waarde en onbetrouwbaarheid van Van Embdens uitspraken, over de algehele vernietigende werking van gifgassen, opnieuw pijnlijk duidelijk.⁴⁰ Op de *ad hominem*-aanvallen die Van Embden maakte, ging Maas niet in.

³⁸ Handelingen Eerste Kamer, 26 februari 1925, 324.

³⁹ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 27 februari 1925, 1.

⁴⁰ *Algemeen Handelsblad*, 12 februari 1925, 11.

Afb. 3: A.J. Maas (1883-1939) als kapitein. Portretfoto.
Overgenomen uit: W. Klinkert, R.U.M.M. Otten, J.F. Plasmans, *75 jaar Luchtvaartartillerie 1917-1992* (1992) 29.

Een ander vocabulaire

Het zou enkele jaren duren voordat Maas een nieuwe brochure zou publiceren. In de zomer van 1929 verscheen *Ontwapening, Christendom en Volkenbond*. Deze brochure was opnieuw een verweer tegen eenzijdige nationale ontwapening, maar inhoudelijk verschilde deze sterk met de eerdere publicaties van Maas. Voorheen hadden militair-technische zaken, onderwerpen waarover Maas als deskundige veel wist, de kern van zijn betoog gevormd. Die meer technische feiten maakten nu plaats voor een meer principieel betoog, waarin de auteur een antwoord wilde bieden op religieuze, ethische en volkenrechtelijke argumenten voor ontwapening. *Ontwapening, Christendom en Volkenbond* was eerst en vooral een reactie op Doopsgezinden, Vrijzinnig-Hervormden, Christen-Socialisten en Christen-Anarchisten die op basis van religieuze argumenten voor eenzijdige ontwapening pleitten.

‘Straks gaat het er weer op los, en dan zullen wij hoogstwaarschijnlijk niet aan den duivelschen doodendans ontsnappen. Wij gaan rechtstreeks naar de hel der misdaad’, predikte de protestantse hoogleraar G.J. Heering

in februari 1925.⁴¹ Al in 1924 had hij met een eigen brochure stelling genomen in het publieke debat over nationale ontwapening. Heering deelde de mening van Van Embden dat de oorlogstechniek grenzeloos zou zijn en landsverdediging onmogelijk. In de in 1928 verschenen brochure *De zondeval van het Christendom* brandmerkte Heering oorlog als een misdrijf tegen de mens en een zonde tegen God. Daaruit volgde dat de Nederlandse overheid er alles aan zou moeten doen om oorlog te voorkomen. Om die reden bepleitte Heering niet alleen nationale ontwapening, maar predikte hij ook individuele dienstweigering. Volgens hem was oorlog onder geen enkele omstandigheid met de geboden van het evangelie en de ethiek van het Christendom te verenigen.

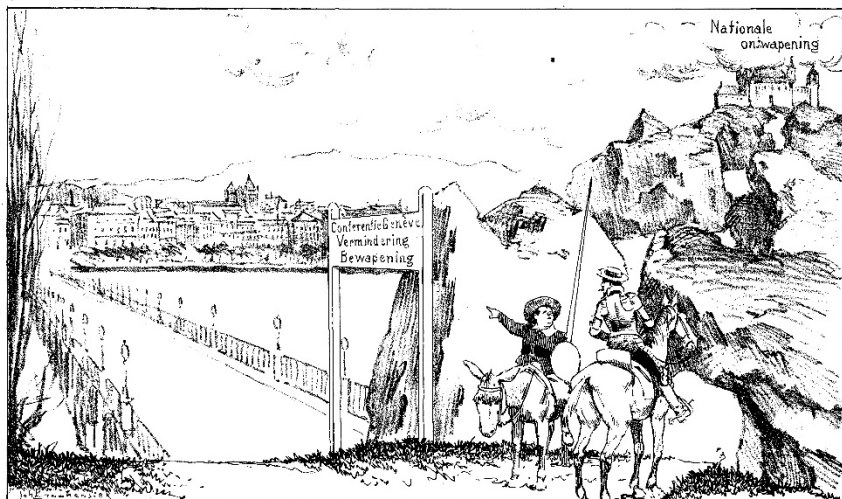
Maas zag in dat tegen dergelijke argumenten een louter technische of wetenschappelijke weerlegging niet afdoende zou zijn. De discussie over ethiek en volkenrecht vergde een eigen vocabulaire. Hoewel het begrippenkader in dit debat op religieuze grondslag zodoende anders was dan de meer technische discussie die Maas in voorgaande jaren met Van Embden had gevoerd, bleef zijn strategie dezelfde. Auteurs zoals Heering citeerden naar eigen goeddunken uit de Bijbel en het werk van gezaghebbende religieuze denkers, en wel op zo'n manier dat hun opvattingen over de onwenselijkheid van oorlog en landsverdediging werden bevestigd. Maas ging daarom terug naar de bronnen en deed uitgebreid onderzoek naar de oorspronkelijke betekenis van de citaten die Heering en anderen hadden gebruikt. In hun context bleken de uitspraken van de aangehaalde theologen de 'staatsgevaarlijke en in wezen anarchistische theorieën' van Heering helemaal niet zo uitgesproken te ondersteunen, concludeerde Maas.

⁴¹ *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 12 februari 1925, 2.

VAN EMBDEN'S PROPAGANDA VOOR NATIONALE ONTwapENING

BIJVOEGSEL van „De Amsterdamer“, Weekblad voor Nederland van 15 November 1924

Nadruk verboden

Amst. Druk- en Steendrukkerij, v.b. Eltman, Hams & Co.
SANCHO PANCHA: „HERMEEN! DAT IS VLAKBIJ EN WE RIJVEN OP DIN BEGANE GROND!“
DON QUICHOTTE: „NEEN, — IK VERsMAAD DIN WEG, IK ZOLK LUCHTKASTELEN!“

Afb. 4: Cartoonist Johan Braakensiek stelde Van Embden voor als een moderne Don Quichot, die liever luchtkastelen najaagde dan de raad van zijn knecht op te volgen. Bron: J. Braakensiek, 'Van Embden's propaganda voor nationale ontwapening', *De Amsterdamer*, 8 november 1924, bijvoegsel.

Maas betoogde dat het gebruik van wapens als uiterste middel tot zelfverdediging geheel in overeenstemming was met de christelijke geloofsleer en ethiek. Volgens hem was het ondenkbaar dat Nederland ooit een aanvalsoorlog zou ondernemen. Het ging er dus niet om het land met agressieve doeleinden te bewapenen, maar om het weerbaar te maken tegen buitenlandse krijgsmachten. Voor Maas was oorlogvoering in Nederland gelijk aan 'gewapende zelfverdediging' of 'georganiseerde noodweer'.⁴² Wie op grond van religieuze of morele overwegingen pleitte tegen een Nederlandse defensie-inspanning, verwierp daarmee direct het recht van zelfverdediging en maakte de Nederlandse bevolking volkomen weerloos.

⁴² *Algemeen Handelsblad*, 4 mei 1929, 6.

Maas besloot zijn brochure met een voor hem ongebruikelijke en onheilspellende vermaning:

Wee in zulke tragische uren de leiders, die aan het Volk de middelen van verweer hebben ontnomen! Wij mogen bidden, dat het Nederlandsche volk zich zelve en zijn dwalende leiders zal weten te behoeden voor de tragiek van een door zelfverzaking uitgelokt noodlot.⁴³

Dat de brochure een groot lezerspubliek vond, blijkt wel uit het gegeven dat in 1932 een tweede herziene druk verscheen.⁴⁴

Maas verlaat het toneel

Gedurende de jaren twintig trok Maas het hele land door om lezingen te geven over landsverdediging en luchtbescherming. Zo zette hij zijn betoog tegen ontwapening op 1 december 1924 met hulp van lichtbeelden voort in de grote zaal van het Utrechtse Hotel des Pays Bas.⁴⁵ Later die maand hield hij opnieuw een lezing, ditmaal voor officieren van de Nederlandse landmacht,⁴⁶ en weer later in Rotterdam voor de vereniging van Verlofsofficieren en de leden van Ons Leger en Onze Vloot.⁴⁷ Na zijn promotie tot majoor op 1 oktober 1932 verdween hij echter meer en meer uit de publieke sfeer.⁴⁸ Maas' laatste publieke optreden vond plaats tijdens

⁴³ A.J. Maas, *Ontwapening, Christendom en Volkenbond. Een betoog op principieelen grondslag tegen nationale ontwapening* (Assen 1929) 47. Tweede herziene druk: A.J. Maas, *Ontwapening, Christendom en Volkenbond. Een principieel betoog tegen nationale, eenzijdige neerloosheid* (Amsterdam 1931).

⁴⁴ *Algemeen Handelsblad*, 24 januari 1932, 14.

⁴⁵ *Algemeen Handelsblad*, 2 december 1924, 2.

⁴⁶ *Het Vaderland*, 19 december 1924, 7.

⁴⁷ *Algemeen Handelsblad*, 4 februari 1925, 2.

⁴⁸ Bij het tweedaagse congres 'Nederland Weerbaar' dat op vrijdag 17 en zaterdag 18 april 1936 werd georganiseerd in restaurant 'Boschlust' in Den Haag, was Maas niet aanwezig. Het congres was georganiseerd door het Centraal Comité tot Waarschuwing tegen Eenzijdige Ontwapening, met medewerking waarvan Maas in 1925 de brochure *Nationale ontwapening in strijd met nationaal belang en internationalen plicht* had uitgegeven. Op het congres spraken onder meer kolonel van de Generale Staf J.Th. Alting von Gesau en oud-Minister van Oorlog J.J.C. van Dijk. Onder de

een tweedaagse cursus over luchtverdediging en luchtbescherming in mei 1935, gehouden in dezelfde dierentuin als waar elf jaar eerder het grote debat tussen Snijders en Van Embden had plaatsgevonden.⁴⁹ Maas herhaalde het idee dat het ontkrachten van overtrokken schrikbeelden een belangrijke taak was. Hij besloot zijn voordracht met een uitspraak die de kern vormde van het betoog dat hij gedurende de jaren twintig en dertig had gevoerd. Het kon niet worden ontkend dat een toekomstige oorlog vreselijk zou worden en slachtoffers zou kosten, maar dat betekende niet dat de Nederlandse bevolking weerloos was: 'niet de grootte van het gevaar, maar de wijze waarop men aan dit gevaar het hoofd wil bieden, is beslissend voor de natie in haar geheelen omvang'.⁵⁰

Wat precies de reden is dat Maas zich in de jaren dertig terugtrok uit het publiek debat is niet geheel duidelijk. Mogelijk lagen medische redenen eraan ten grondslag. In februari 1939 overleed hij op 55-jarige leeftijd als gevolg van een slopende ziekte in het Christelijk Sanatorium te Zeist, waar hij werd verzorgd.⁵¹ Op dat moment was hij luitenant-kolonel der artillerie, ridder in de Orde van Oranje-Nassau en gerechtigd tot het dragen van het ereteken voor langdurige dienst als officier met het cijfer XXX, ridder in het Legioen van Eer en begiftigd met het Belgische Militaire Kruis der eerste klasse.⁵² Hij was een pionier van de Nederlandse luchtverdediging en een grondlegger van de Nederlandse luchtdoelartillerie. Op 21 februari 1939 werd hij begraven op de begraafplaats van Bilthoven in het bijzijn van een keur aan militaire hoogwaardigheidsbekleders.

Er was nog een andere mogelijke reden waarom Maas in de loop van de jaren dertig van het toneel verdween. Met de opkomst van het nationaalsocialisme in Duitsland groeide de waarschijnlijkheid van een nieuwe oorlog en raakte het ontwapeningsdebat enigszins achterhaald en overbodig. Zowel de SDAP als de VDB hadden in de jaren twintig de

aanwezigen was een hoogbejaarde oud-Generaal C.J. Snijders. Het lag zeer voor de hand dat in de lijst met sprekers de naam van Maas niet mocht ontbreken, maar hij schitterde door afwezigheid. Zie: Centraal Comité tot Waarschuwing tegen Eenzijdige Ontwapening, *Nederland weerbaar! Tekst van de voordrachten, gehouden op het congres "Nederland weerbaar", op vrijdag 17 en zaterdag 18 april 1936, in Restaurant 'Boschlust' te 's-Gravenhage* (z.p. 1936).

⁴⁹ *Algemeen Handelsblad*, 12 maart 1935, 1; *Algemeen Handelsblad*, 4 mei 1935, 5.

⁵⁰ *Algemeen Handelsblad*, 4 mei 1935, 5.

⁵¹ Klinkert, Otten, Plasmans, *75 jaar Luchtdoelartillerie*, 29.

⁵² *De Telegraaf*, 19 februari 1939, 13.

strijdkreet ‘nooit meer oorlog’ tot onderdeel van hun partijprogramma’s hadden gemaakt, maar namen in de jaren dertig naar aanleiding van de toenemende Duitse dreiging afstand van idee van eenzijdige nationale ontwapening.⁵³ In 1935 liet minister-president Hendrikus Colijn de tijd van defensiebezuinigingen achter zich om weer meer geld toe te kennen aan de Nederlandse defensie.⁵⁴ Het gedachtegoed van principiële geweldloosheid, antimilitaristisch anarchisme en eenzijdige ontwapening dat na de Eerste Wereldoorlog aan invloed had gewonnen, had in de late jaren dertig haar zeggingskracht verloren. In die zin was Maas als vertegenwoordiger van de nut en noodzaak van de Nederlandse landsverdediging na 1933 minder hard nodig.

Het is belangrijk hier ook te vermelden dat het deel van de Nederlandse bevolking dat gedurende de jaren twintig en dertig voorstander was van nationale ontwapening altijd een minderheid is geweest.⁵⁵ Het symbool van het ‘gebroken geweertje’ dat in deze periode is ontstaan, heeft in de navolgende jaren voor velen het bewijs gevormd van een Nederlandse voorliefde voor neutraliteit en een sterke afkeer van geweld en militarisme. Dit symbool is beeldbepalend voor de Nederlandse houding ten aanzien van oorlog en defensie in het tijdvak van het interbellum, maar dat is ten onrechte. Nationale ontwapening is op geen moment officieel regeringsbeleid geweest. De sociaaldemocraten die op nationale ontwapening aandrongen, maakten pas in 1939 onderdeel uit van het kabinet – toen de ontwapeningsdroom door de opkomende Duitse dreiging al lang was vervlogen. Het optreden van Maas in de jaren twintig en dertig vormt aanvullend bewijs voor het feit dat het beeld van Nederland als afkerig van oorlog en militarisme te eenzijdig is.

Conclusie

‘Toch kunnen onze militairisten niet geheel het idee van de verdediging van ons land loslaten’, constateerde de communist Willem van Ravesteyn in maart 1924. Van Ravesteyn zelf was ervan overtuigd dat Nederland in een toekomstige oorlog geheel weerloos zou zijn tegen de vernietigende kracht

⁵³ R. Schuurmsma, *Vergeefs onzijdig. Nederlands neutraliteit, 1919-1940* (Utrecht 2005) 141-142.

⁵⁴ Schuurmsma, *Vergeefs onzijdig*, 145.

⁵⁵ Ibidem, 144.

van een vijandige luchtvloot. Dat militaristen als Maas de nut en noodzaak van de Nederlandse weermacht verdedigden, achtte Van Ravesteyn niet verwonderlijk, 'want wanneer men de verdediging als een fictie zou voorstellen, zouden de Nederlandsche burgers er niet meer toe te bewegen zijn nog maar steeds gelden te geven voor het militarisme'.⁵⁶

Deze observatie van Willem van Ravesteyn beschrijft precies de positie die Maas in de navolgende jaren zou innemen. Als publiek figuur en officier had Maas te kampen met een voortdurende spanning: Maas achtte het zijn taak om de Nederlandse bevolking te waarschuwen voor de dreiging van een volgende oorlog, maar moest tegelijkertijd duidelijk maken dat verdediging tegen die dreiging wel degelijk mogelijk was. De mogelijkheid en de verschrikkingen van een toekomstige oorlog moesten erkend worden om het voortbestaan van de Nederlandse weermacht te rechtvaardigen, maar de dreiging mocht nooit zo groot worden voorgesteld dat de burgerbevolking het vertrouwen in het leger zou verliezen. Als een koorddanser was Maas voortdurend bezig de dreiging van een toekomstige oorlog te erkennen en overzichtelijk te verklaren. Op vergelijkbare wijze beschreef Ben Schoenmaker de positie van militaire publicisten in de periode vóór 1914 als 'evenwichtskunstenaars'.⁵⁷ Ook in die periode waren officieren/publicisten van mening dat de opbouw van een sterke defensie niet zou kunnen plaatsvinden zonder medewerking van de burger. De bevolking moest om die reden overtuigd worden van de nut en noodzaak van een goed defensieapparaat.⁵⁸

Een groot verschil met de periode voor 1918 is dat de Nederlandse burgerbevolking zich in de jaren twintig en dertig veel sterker dan daarvoor een potentieel slachtoffer waande van toekomstige oorlogshandelingen. De introductie van gifgas en het luchtwapen had de discussie over landsverdediging meer urgentie gegeven. Wellicht is dat voor Maas de belangrijkste reden geweest om uit de schaduw te treden en zich in het publieke debat te mengen. De opmerking van Snijders in het voorwoord op de eerste brochure van Maas uit oktober 1924 wijst erop dat het wellicht helemaal niet Maas' bedoeling was geweest om de publiciteit op te zoeken. Evengoed leek Maas weinig moeite te hebben met zijn functie als publicist voor een breed publiek. Hij vertegenwoordigde de ratio in een debat dat

⁵⁶ *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 26 maart 1924, 2.

⁵⁷ B. Schoenmaker, *Burgerzin of soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot, 1832-1914* (Amsterdam 2009) 394.

⁵⁸ Schoenmaker, *Burgerzin of soldatengeest*, 10-13.

werd overstemd door verlamme doembeelden. Van Embden had in april 1924 expliciet verkondigd dat zijn betoog niet berustte op ‘sentimenten en begeerlijkheden’, maar op ‘zakelijke, technische gronden’.⁵⁹ Op dat terrein van militair-technische zaken speelde Maas als het ware een thuiswedstrijd en kon hij zijn tegenstander uitstekend van repliek dienen. Waar Van Embden schermde met apocalyptische taferelen en grootse slachtpartijen, verkoos Maas een meer zakelijke betoogtrant. Hij beperkte zich als schrijver tot de technische en zakelijke voorstellingen van de lucht- en gasoorlog, zonder met ‘vage algemeenheden, met bloote bewerkingen en met leege phrases te volstaan’.⁶⁰

Maas kon uiteindelijk niet voorkomen dat fantasieën over toekomstige oorlogsverschikkingen en twijfels over de mogelijkheden van de landsverdediging bleven bestaan. De eerste reacties op zijn brochures waren overwegend positief en aan Maas’ deskundigheid en autoriteit op het gebied van chemische wapens en landsverdediging werd in de dagbladen niet getwijfeld. Maar het is nog maar de vraag in hoeverre zijn brochures en argumenten bij de lezers beklifden. Wat precies de invloed was die Maas op de Nederlandse bevolking heeft kunnen uitoefenen, is helaas moeilijk te achterhalen. De vraag wat een volgende oorlog zou brengen en of de landsverdediging toereikend zou zijn, zou in elk geval pas sluitend beantwoord kunnen worden op het moment dat die oorlog daadwerkelijk uitbrak. Tot die tijd stond de deur naar speculatie en afschrikwekkende doembeelden altijd op een kier.

⁵⁹ Van Embden, *Nationale ontnapening of volksverdelging*, 32.

⁶⁰ Maas, *Nationale ontnapening?*, 2-5.